

ÖTÜKEN

TÜRK DEMOKRASİSİNİN SIFIR NOKTASI

AMERİKAN DIŞİŞLERİ BELGELERİ IŞIĞINDA
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Dr. Efe Sıvış

YAYIN NU: 1378
KÜLTÜR SERİSİ: 800

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-777-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50 • [0212] 293 88 71 - Faks: [0212] 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Çalık

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötügen

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: Dörtel Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Zafer Mah. 147. Sk. 9-13A Esenyurt-İstanbul
Tel: 0212 565 1166
Sertifika Numarası: 40970

İstanbul - 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötügen Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Dr. Efe SIVIŞ; 1986 yılında Kanada'nın Vancouver kentinde doğdu. İzmir Amerikan Lisesi'nin ardından Sabancı Üniversitesi Siyasal ve Toplumsal Bilimler bölümünden lisans, Boğaziçi Üniversitesi Avrupa Çalışmaları bölümünden yüksek lisans derecesi aldı. Doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı.

Sıvı, Nişantaşı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Üniversitede Türk Dış Politikası, Dış Politika Analizi, Modern Orta Doğu, Küresel Gündem Analizi derslerini veren Efe Sıvı'ın Türk–Amerikan ilişkileri, Amerikan dış politikası ve Türk dış politikasına dair yayımlanmış bilimsel makaleleri bulunmaktadır.

Aynı zamanda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen “Uluslararası Hukukun Beşiği: Anadolu” projesinde araştırmacı olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	13
Giriş.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

Türk Amerikan Müttefiklik İlişkilerinin Kurulmasında Sovyetler Birliği Etkisi ...	35
Boğazlar Meselesi	36
Türk Sovyet İlişkilerinin Arka Planı.....	36
Gerilimin Somutlaşması: Rusların Saldırmazlık Antlaşmasını Feshi ve Amerikan Büyükelçiliği'nin Yorumu.....	45
Gazeteci Burhan Belge'nin Radyo Programının Kaldırılması; İnönü'nün Rus Hassasiyeti.....	54
Türk Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası: Rusların 7 Haziran 1945 Tarihli Toprak ve Üs Talepleri	57
Sovyet Tehdidinin Suni ve Taleplerin Uydurma Olduğuna Yönelik Tartışma	71
İngiliz Dışişleri Bakanının Türkiye'ye Açık Desteği	74
İspanyol Basınının Türkiye'ye Desteği.....	79
Boğazlar Meselesinde Üçlü Final: Potsdam Konferansı.....	81
İngilizlerin Potsdam Konferansı Öncesi Sovyet Taleplerine Tepkisi.....	89
ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye İlişkin Politikaları	91
Amerikan Belgelerinde Sovyetlerin Toprak Taleplerini Geri Çekme Teklifi	92
ABD'nin Türk-Rus Savaşı Öngörüsü	93
Amerikalıların Türkiye'ye Desteği: Önce Kayıtsızlık Sonra Aktif Destek.....	95
Amerikan Savaş Gemisi Missouri Zırhlısı, Türk Büyükelçi'nin Cenazesıyla İstanbul'da.....	111
Amerikalı Profesörün Türk - Rus İlişkilerine İlgisi.....	115
Amerikalı Diplomatın Gözünden Rus Taleplerinin Türk Toplumundaki Yansımaları	117
İngiliz Dışişleri Bakanından Türkiye'ye İkinci Açık Destek.....	119
Sovyet Talepleri Karşısında İngiliz ve Amerikan Dış Politikası Arasındaki Farkın Nedeni	121
Kırım Savaşı, Hindistan'ın Sömürgeleştirilmesi, Kıbrıs ve Mısır'ın İşgali.....	123
Türkiye'nin Ruslara Karşı İyi Niyet Adımları	128
Sovyetlerin Türk Demokrasisine 'Katkısı'	130
Rusların Türkiye'ye Yönelik Sinir Savaşı	132
Sovyetlerin Türkiye'deki Ermenilere Yönelik Provokasyonu	135

Gürcü Profesörlerin Kars ve Ardahan'ı Aşan Toprak Talepleri	137
Sovyetlerin Türkiye'nin Kürt Sorununa İlgileri	139
Amerikalıların ve İngilizlerin Türk-Rus Sınır Savaşına Yönelik Tepkileri	142
Sovyetlerin Türk Hükümetine Verdiği Diplomatik Notalar	143
Rusların İlk Diplomatik Notası.....	144
Türk Hükümetinin Sovyet Notasına Yönelik Cevabi Notaları	146
Sovyetlerin İkinci Diplomatik Notasına Türklerin Cevabı	148
İngiliz Dışişleri Bakanının Gözünden Notalaşma Süreci.....	150
Değerlendirme	153

İKİNCİ BÖLÜM

Çok Partili Hayata Geçişte Türkiye'nin İç Siyasetindeki Gelişmeler.....	159
İkinci Dünya Savaşının Türk Toplumuna Üzerindeki Etkileri ve	
Amerikalıların Değerlendirmesi	159
Amerikan Büyükelçiliği'ne Göre Türk Hükümetine Yönelik Tepkilerin	
10 Nedeni	162
Amerikalıların Gözünden Türkiye'de Rejimin Mevcut Durumu	174
Gazeteci Burhan Belge'nin Amerikan Büyükelçiliği ile Görüşmesi	177
Amerikalıların Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişe Yönelik	
Aldığı Sinyaller	179
Amerikalıların Gözünden Milli Kalkınma Partisi	196
Demirağ'ın Üsküdar'daki Villasında Sürpriz Buluşma:	
Amerikalı Diplomat ile Yemek.....	202
1944 Yılı Bütçe Görüşmelerinde İki Muhalif Ses	211
Şirket-i Hayriye'nin Devletleştirilmesi Tartışması.....	215
Meclis Görüşmelerinin Kamuoyuna Açılması Talebi.....	215
1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri: İlk Demokrasi Vurgusu	
Adnan Menderes'ten	217
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Amerikalıların Değerlendirmeleri	219
Mecliste İlk Yazılı Demokrasi Vurgusu: Dörtlü Önerge.....	226
Amerikan Raporlarında Türkiye'ye Gelen Ani Basın Özgürlüğü	230
Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Amerikan Ajansı Suçlaması.....	232
Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Büyük Millet Meclisinde Oylanması	234
Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün CHP'den İhraç Edilmeleri ve	
Amerikalıların Değerlendirmesi	238
Dördüncü Ayrılık: Refik Koraltan'ın İhracı ve Amerikalıların Yorumu	242
İnönü'nün 'Çok Partili Hayata Geçiş' Mesajlarının Muhatabları:	
Önce Amerikalılar Sonra Türkler	243
İnönü'nün Çok Partili Hayata Geçişe Yönelik Türk Halkına Verdiği	
İlk Sinyal	249
Amerikalılar Çankaya'da: İnönü'nün Muhalefet Vurgusu	252
Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş: İnönü'nün Halka Resmen	
İlan Etmesi	253
Amerikalıların Gözünden DP'nin Kuruluşu	254
Amerikalıların Gözünden DP'nin Programı.....	261

Amerikalıların Gözünden DP'nin Örgütlenme Süreci.....	264
DP'nin Dayandığı Seçmen Tabanı.....	271
Demokrasi Yönünde Uygulamada İlk Adım; Ara Seçimler ve Amerikalıların Değerlendirmeleri	273
Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Tek Dereceli Yerel Seçimler	278
Amerikalıların Gözünden Demokratların Seçime Katılmama Kararı	279
Rusların, İngilizlerin ve Amerikalıların DP'nin Yerel Seçimlere Katılmama Kararına İlişkin Pozisyonları	284
Amerikalıların Gözünden CHP İçindeki Demokrasi Karşıtı Grup.....	286
Amerikalıların Gözünden Fuat Köprülü'nün New York Times ile Röportajına Gelen Tepkiler	289
Amerikalıların Yerel Seçimlere İlişkin Analizi.....	295
Tek Parti Rejiminde Seçimler ve Milletvekillerinin Belirlenmesi	303
Amerikalıların Analiziyle CHP 2. Olağanüstü Kongresi.....	306
Tek Dereceli Seçim Sistemine Geçiş Sürecinde Türk Siyasetçilerin Amerikan Büyükelçiliği ile Temasları	309
Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Çok Partili Genel Seçimler.....	316
Amerikalıların Gözünden Genel Seçim Kampanyaları	318
CHP'nin ve Demokrat Parti'nin Amerikalılarla Paylaştıkları Seçim Tahminleri.....	329
Amerikan Büyükelçisinin ve Türk Dışişlerinin Sovyetlerden Farklı Tehdit Algıları.....	330
Seçim Sonuçları ve Yeni Meclisin Profili	332
Seçim Sonuçlarına İlişkin Yayın Yasağı	334
Demokratların Hile İddiaları ve Amerikalıların İlk Değerlendirmesi.....	336
Amerikalıların Gözünden İstanbul'da Şaibeli Seçim Sonuçları	340
İnönü'nün Genel Seçimlerden Sonra İlk Açıklaması	345
Rus Basınında Genel Seçimler	345
ABD Büyükelçiliği'nin Genel Seçimlere İlişkin Analizleri.....	348
Büyükelçilik Yorumu: Seçimler Prestijli ve Şerefli Bir Başarı.....	353
Amerikalıların İnönü'nün Seçimine İlişkin Değerlendirmesi.....	358
Amerikalıların Saraçoğlu'nun Seçimine İlişkin Değerlendirmesi ve Türk Siyasal Hayatının Geleceğine İlişkin Projeksiyonu.....	361
Amerikalıların Kaleminden Çok Partili Hayata Geçişin Bilançosu.....	366
Değerlendirme	374
Sonuç.....	384
Kaynakça	389
Dizin.....	402

KISALTMALAR LİSTESİ

<i>ABD</i>	:	Amerika Birleşik Devletleri
<i>BM</i>	:	Birleşmiş Milletler
<i>BMM</i>	:	Büyük Millet Meclisi
<i>BMGK</i>	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
<i>CHP</i>	:	Cumhuriyet Halk Partisi
<i>DP</i>	:	Demokrat Parti
<i>EAM</i>	:	Ulusal Kurtuluş Cephesi
<i>JPS</i>	:	İngiliz Birleşik Planlama Dairesi
<i>MEB</i>	:	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MKP</i>	:	Milli Kalkınma Partisi
<i>OSS</i>	:	Stratejik Servisler Ofisi
<i>SF</i>	:	Serbest Fırka
<i>SSCB</i>	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<i>TCF</i>	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

ÖNSÖZ

Türk – Amerikan ilişkileri, ilk kez tesis edildiği döneme tekabül eden 18. yüzyılın sonlarından itibaren her daim inişli çıkışlı bir niteliğe sahip oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından müttefiklik ilişkisi kuran Türkiye ve ABD arasındaki ilişki; konuya dair yapılan çalışmalarda 'sıkıntılı ittifak', 'çatlak ittifak', 'kırılgan ittifak', 'zoraki birliktelik' gibi isimlerle tanımlandı.

Bir süper güç ile orta büyüklükte bir bölgesel güç arasında kurulan asimetrik ilişki, çoğu zaman iki tarafı da tatmin etmekten uzaktı ve krizlere neden oldu.

Bu çalışmada Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, 1945-1946 yılları odakta tutulmak suretiyle tarihî bir perspektifle ele alındı. İki devletin karar vericileri tarafından sırasıyla stratejik ittifak, stratejik ortaklık ve model ortaklık kavramlarıyla anılan Türk-Amerikan müttefiklik ilişkilerinin başlangıç noktası incelendi.

Akademik çalışmaların yanı sıra günümüzde siyaset meydanlarının ve popüler yayınların da konusu olan Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin incelenmesi, bazı zorlukları da beraberinde getirdi.

Öncelikle sürecin daha önce birçok yayına ve esere konu olması, bu çalışmayı tekrara düşmeye itebilirdi. Böylelikle evvelce yayımlanmış eserlerin bir biçimde derlenmesiyle oluşan bir çalışma ortaya çıkabilirdi. Bu ihtimali bertaraf etmek ve yeni argümanlar sunabilmek adına Amerikan arşiv belgeleri kullanıldı.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı belgelerinin ilgili döneme ilişkin Türkiye ile ilgili dosyaları incelendi. Amerikan Ulusal Arşivleri (National Archives and Records Administration) kaynaklarında bulunan Türkiye'ye ilişkin dokümanlara ulaşmamı sağlayan ve bu konuyu seçmemde beni yönlendiren Prof. Dr. Çağrı Erhan'ın desteği, bu çalışma için hayati önem taşımaktadır. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın bir başka zorluğu incelenen dönemin üzerinden yaklaşık 75 yılın geçmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle arşiv belge-

lerinde ulaşılan sonuçları teyit edecek bir kişinin bulunması, çalışmanın bir başka zorluğu olarak ortadaydı.

Ne var ki bu zorluk, dönemin başlıca karar vericisi, Milli Őef, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı unvanlarının tümünü birden taşıyan 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı zden Toker hanımefendi ile yapılan görüşmeyle aşıldı. Pembe Köşk'te gerçekleşen bu görüşme çalışmaya önemli bir katkı sağlamış oldu. Bu nedenle ev sahipliği için zden Toker hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Bu görüşme sırasında bana refakat eden İnönü Vakfı zel Kalem Müdürü Gönül Balcı'ya da teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmada karşılaşılan bir başka zorluk ise, belge sayısının fazla olması nedeniyle bütünlük açısından bir dengenin sağlanması ve gazete arşivleri ile Amerikan arşivlerinin tutarlığının teyit edilmesiydi. Bu zorluğun aşılmasında Prof. Dr. Ayşegül Komsuoğlu'nun uyarıları, katkıları ve tavsiyeleri önemli rol oynadı. Bu nedenle kendisinin emeklerini asla unutamam.

Son olarak bu çalışmanın kitap haline getirilmesini sağlayan ve eseri okuyucuyla buluşturan, başta Ayşegül Büşra alık olmakzere Ötüken Neşriyat mensuplarına teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

İstanbul, Ocak 2019

Dr. Efe Sıvış

GİRİŞ

